

SUBJEKT-PREDIKÁTOVÁ SHODA V ČEŠTINĚ: UNIVERZÁLNÍ MECHANISMUS, NEBO JEDINEČNÁ JAZYKOVÁ FORMA?

IVONA KUČEROVÁ

kucerova@cgl.mff.cuni.cz

Čeština jako jazyk s bohatou morfologií a tzv. volným slovosledem umožňuje poměrně velkou variabilitu při udílení subjekt-predikátové shody. Následující analýza je pokusem na základě formální syntaktické analýzy v rámci generativní syntaxe (Chomsky, 1995) ukázat, že tato variabilita je primárně dána syntaktickým typem slovesa, nikoli sémantickými vlastnostmi subjektu. Analýza potvrzuje předpoklad, že čeština se způsobem, jakým udílí subjekt-predikátovou shodu, neliší od jiných, typologicky vzdálených, jazyků. Daný mechanismus je možné považovat za univerzální. Udílení subjekt-predikátové shody v češtině tak podporuje ideu univerzální gramatiky, u níž lze pouhým odlišným nastavením jednotlivých parametrů získat relevantní formální popis pro jednotlivé přirozené jazyky.

Konkrétně by analýza měla vysvětlit rozdíl mezi větami v příkladu 1 a 2:

- (1a) Moudrost a spravedlnost je ctnost.
- (1b) Moudrost a spravedlnost jsou ctnosti.

- (2a) *Petr a Pavel je chlapec.
- (2b) Petr a Pavel jsou chlapci.

V literatuře bohatě analyzovaným jazykovým jevem je shoda predikátu s koordinovaným subjektem v preverbální a postverbální pozici, a to především tzv. částečná shoda, tedy shoda pouze s první částí koordinovaného subjektu. Pro tento typ shody najdeme doklady i v typologicky vzdálených jazycích. Příklady 3 a 4 dokládají analogickou subjekt-predikátovou shodu v češtině a marocké arabštině:

- (3a) Odešel Petr a Pavel.
- (3b) Petr a Pavel odešli.
- (3c) *Petr a Pavel odešel.

[cit. podle ABS]:

- (4a) Mša ʕumar w ʕali.
odešel.3MS Omar a Ali
- (4b) ʕumar w ʕali mšaw.
Omar a Ali odešli.PL
- (4c) *ʕumar w ʕali mša.
Omar a Ali odešel.3MS

Příklady ukazují, že pokud predikát slovosledně předchází koordinovanému subjektu, může se morfologicky shodovat pouze s prvním členem koordinace. V případě preverbální pozice subjektu není částečná shoda možná. Obdobné příklady lze nalézt i v jiných jazycích:

[cit. podle Doron, 2000]:

(5a) spisovná arabština:

laʕibat maryam wa-zayd fi- l- bayt
hrála.3FS (si) Mariam.F a Zayd.M v- DET-domě

(5b) moderní irština:

dá mbeinn -se agus tusa ann
kdyby býtCOND1S EMPH a ty tam
(kdybychom tak byli, ty a já, tam)

(5c) španělština:

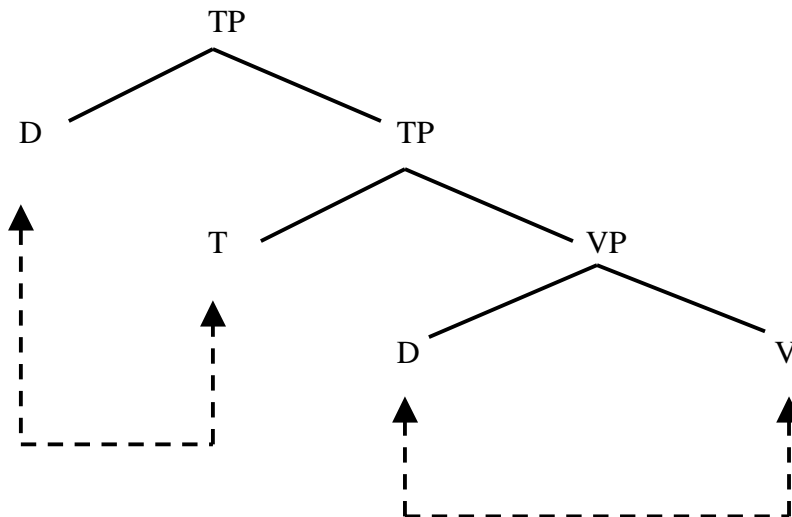
Estaba abierta la tienda y el mercado.
byl.3S otevřen.3FS obchod.F a trh.M

(5d) řečtina:

Irthe o Pavlos kai o Giannis sto parti.
přišel.3S PRT Pavel a PRT Jan na-DET večírek

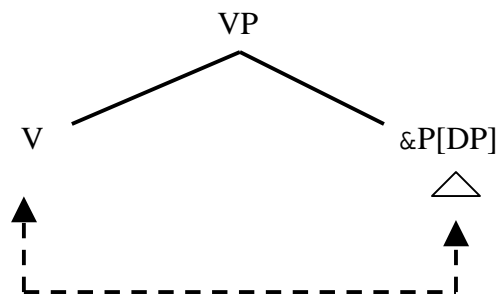
Chomsky (2000, 2001) definuje relaci shody (Agree) jako relaci mezi Φ -rysy (tj. osobou, číslem a rodem) funkční hlavy rozšířené verbální projekce T a Φ -rysy funkční hlavy rozšířené nominální projekce D. Tyto dvě hlavy jsou přítom v strukturním vztahu c-řízení (c-command). Tato definice odpovídá vztahu hlavy a specifikátoru. Domnívám se, že za relaci shody lze považovat i vztah mezi Φ -rysy lexikální hlavy verbální fráze V a Φ -rysy funkční hlavy rozšířené nominální projekce D (viz graf (6)). Z hlediska sjednocení lexikálních a funkčních hlav na rovině logické formy jde o analogické situace. Jejich rozlišení však usnadňuje explikovat odlišnou shodu ve výše uvedených případech.

(6) relace shody: možné strukturní pozice pro udílení subjekt-predikátové shody

Relaci shody s koordinovaným subjektem tak lze chápat jako dvě analogické situace. Jejich strukturu znázorňují grafy v (7a) a v (7b).

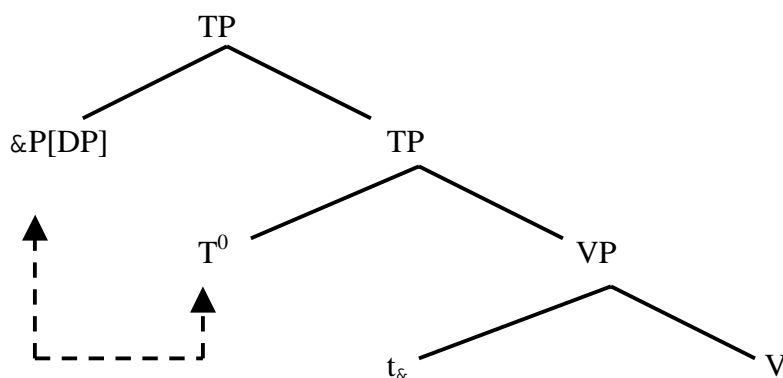
(7a) slovosled: predikát – koordinovaný subjekt:

V případě, kdy predikát slovosledně předchází koordinovanému subjektu (&P), dochází k relaci shody v rámci vlastní verbální fráze. Tedy mezi hlavami D a V. V grafu jde o zjednodušenou situaci, protože koordinační fráze &P je znázorněna bez své vnitřní struktury. Koordinovaný subjekt zůstává in situ, tedy na místě, kde byl derivován. To souvisí s tím, že nenesí silný rys definitnosti, kvůli kterému by muselo dojít k přesunu (movementu) koordinační fráze. Z hlediska aktuálního členění je koordinační fráze v topiku.

Starší analýzy, např. arabštiny (ABS), předpokládaly, že tato strukturální pozice není možná, protože podle principu rozšířené projekce (EPP) se musí objekt přesunout do specifikáčnické pozice funkční verbální fráze TP, aby mu byl udělen Nominativ a byly uspokojeny jeho další rysy. Jak ale ukazují empirická data, čeština se – podobně jako arabština nebo moderní hebrejštiny – řadí mezi jazyky, které nemusí tento princip uspokojit povrchovým přesunem subjektu (overt movement) do specifikáčnické pozice fráze TP (Ceplová-Sabbagh, 2001).

(7b) slovosled: koordinovaný subjekt – predikát:

Pokud subjekt slovosledně předchází predikátu, jde o případ, kdy silný rys definitnosti (+D) vyvolal přesun koordinační fráze do specifikátoru rozšířené verbální projekce TP. Do relace shody tak vstupují hlavy T a D. Z hlediska relace shody jde o situaci analogickou situaci v (7a). Je proto nutné položit si otázku, proč k částečné shodě dochází pouze v případě (7a), tedy, když je subjekt v postverbální pozici, a nikoli i v případě (7b), tedy, když je subjekt v preverbální pozici.

Než se pokusím podat možné vysvětlení, podívejme se nejprve na další data:

[cit. podle Doron, 2000]

(8a) moderní hebrejšтина:

*ʕet-haseper sama dvora ve baraq ʕal hamadap
ACC.DET-knihu položila.3FS Deborah a Barak na DET-polici

(8b) ʕet-haseper samu dvora ve baraq ʕal hamadap
ACC.DET-knihu položili.3MP Deborah a Barak na DET-polici

(9a) *Knihu položila Marie a Petr na polici.

(9b) Knihu položili Marie a Petr na polici.

Předchozí jednoznačná korelace je narušena chováním tranzitivních sloves (akuzativ). Pokud predikátu předchází předmět, částečná shoda se (v některých případech) zablokuje.* Možnost udělení částečné shody tedy nesouvisí pouze se slovosledným pořadím syntaktických elementů, ale i s typem slovesa, které do vztahu shody vstupuje. Fakticky nejde o rozdíl mezi tranzitivními a intransitivními slovesy, ale o rozdíl mezi akuzativy, unakuzativy a unergativy, tj. o trojí typ sloves rozlišovaný v anglosaské tradici (Hale – Keyser, 1993). Zatímco rozdíl mezi akuzativy (nepřesně je lze ztotožnit s tranzitivy) a unakuzativy (intransitiva) je v češtině snadno doložitelný, shoda s unergativy je méně jasná. Struktura tohoto typu sloves by však mohla být vysvětlením pro možnou shodu v příkladu (10), tj. pro shodu s prvním členem koordinace i v případech, kdy predikát následuje po koordinovaném subjektu. Tento okrajový příklad tu však zanedbávám.

(10) ??Hrůza a strach nás přepadla.

Za unergativní konstrukce lze však považovat příklady v (11).

(11)

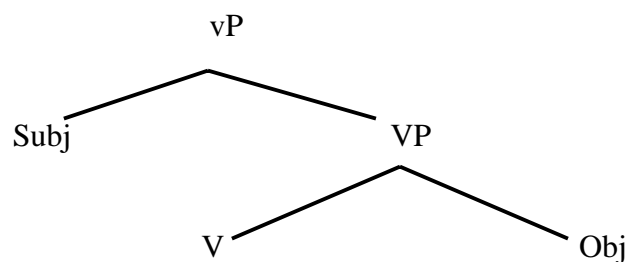
- a. Stavěla se tam školka a dům.
- b. *Stavěly se tam školka a dům.
- c. *Školka a dům se tam stavěla.
- d. *Školka a dům se tam stavěly.

Získáváme tak tři možné případy shody podle typu slovesa. Akuzativa umožňují shodu pouze s celou koordinací frází, unakuzativa umožňují shodu s první částí koordinací fráze (v postverbální pozici) i s celou koordinací frází a unergativa se shodují pouze s prvním koordinovaným členem.

Podle standardních analýz (Hale – Keyse 1993, Levin – Rappaport Hovav 1995; Larson 1988) mají tyto tři typy sloves jinou strukturu verbální fráze. U unakuzativ je subjekt generován přímo ve VP. Struktura verbální fráze a možnosti udělení shody tak odpovídají situaci v grafu (6). Dvě pozice pro udělení shody odpovídají možnosti realizovat shodu částečnou i shodu s celou koordinací frází. U unergativ se předpokládá, že hloubkový subjekt vůbec nemají, že mají pouze objekt. Jejich vnitřní struktura tak fakticky odpovídá grafu v (7a). Subjekt akuzativ je generován až v další projekci, v tzv. vP, viz graf v (11).

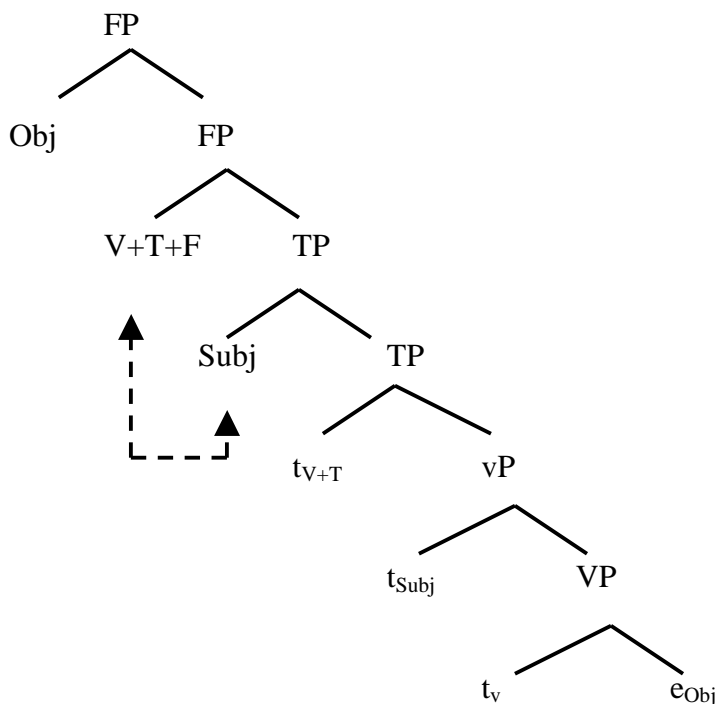
* Ve svém příspěvku zcela pomíjím případy, které je možné považovat za elipsy klauze. Podrobnou analýzu elidovaných případů podává např. Munn 1999, Wilder 1997 a pro češtinu Ceplová 2000.

(11) struktura verbální fráze akuzativ

Pokud je objekt rematizován, vypadá struktura pro udílení subjekt-predikátové shody následovně, viz graf v (12):

(12) udílení shody s akuzativy: struktura s rematizovaným objektem

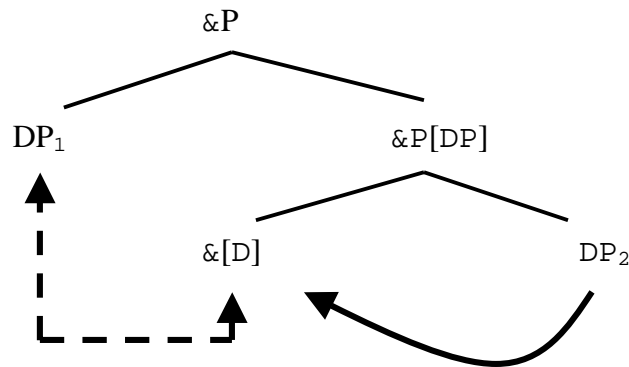

Pozici objektu v (kontrastivním) topiku odpovídá i další rozšíření funkční projekce verbální fráze o frázi fokusu (FP). S přesunem verbálních rysů do strukturně vyšší pozice je spojen i přesun subjektu. Je dobré si uvědomit, že operace „move“ (přesun) je prostředek, jak v teoretickém modelu syntaktické struktury zaznamenat strukturní vztahy, které jsou jednak lokální, jednak mají vzdálenější dosah. Zdánlivě komplikovaná struktura v (12) tak odpovídá situaci v (7b), tedy případu, kdy do relace shody vstupují hlavy T a D a částečná shoda není možná.

Dosavadní tázání po podmínkách udílení částečné shody tak lze převést na otázku, v čem je relace shody, do níž vstupují hlavy V a D, odlišná od relace shody, do níž vstupují

hlavy T a D. Tedy lexikální verbální hlava, nebo funkční verbální hlava. Možné vysvětlení souvisí se strukturou koordinovaného subjektu, tedy se strukturou koordinací fráze, viz graf v (13).

(13) struktura koordinací fráze

Koordinací fráze vstupuje do relace shody prostřednictvím hlavy &. Ta má schopnost inkorporovat do sebe rysy hlavy D z prvního členu koordinací fráze, protože je s ní ve vzájemné strukturní pozici, při níž může dojít ke shodě, tedy ke kontrolování Φ -rysů. (Upozorňuji, že se jedná stále o tentýž kontrolní mechanismus udílení shody jako v předchozích případech.) Hlava & má ovšem schopnost sloučit Φ -ryсы obou koordinovaných frází. Dojde k tomu tak, že druhý koordinovaný element inkorporuje na LF (rovina tzv. logické formy) do hlavy &. Rozdílná shoda tedy odráží rozdílnou fázi slučování rysů koordinovaných elementů v hlavě &: částečná shoda odpovídá situaci, kdy ještě nedošlo ke sloučení rysů obou koordinovaných frází, zatímco k úplné plurálové shodě dochází s plně sloučenou koordinací frází.

To samo o sobě ještě nevysvětluje, proč k subjekt-predikátové shodě dochází v různých fázích slučování rysů koordinací fráze. Vysvětlení je třeba hledat ve fázích, v nichž probíhá derivační proces (Chomsky, 2001). V případě subjektu v postverbální pozici u unakuzativ a unergativ může dojít ke kontrolování rysů v rámci relace shody ještě před uzavřením první derivační fáze, tj. v době, kdy ještě nutně nemuselo dojít k úplnému sloučení rysů koordinací fráze. K tomuto sloučení dochází totiž až v pozdní fázi derivace, musí k němu však dojít před uzavřením fáze. V případech, kdy koordinovaný subjekt nezůstává in situ a kontrolované rysy vstupují do relace shody až v dalších fázích derivačního procesu, musí již být rysy koordinovaných elementů sloučeny, a částečná shoda proto není možná. To je případ akuzativ a unakuzativ se subjektem v preverbální pozici.

Mám-li dosavadní pozorování shrnout: ve všech dosavadních příkladech se jednalo o stejný mechanismus udílení shody. Povrchově realizovaný rozdíl souvisel s odlišnou dobou udílení shody v rámci derivačního procesu. Toto relativní pořadí však nemá vliv na sémantickou interpretaci dané syntaktické struktury, proto bylo možné dané příklady analyzovat jako synonymní (ne-eliptické).

Vraťme se nyní k příkladům (1) a (2):

(1a) Moudrost a spravedlnost je ctnost.

(1b) Moudrost a spravedlnost jsou ctnosti.

(2a) *Petr a Pavel je chlapec.

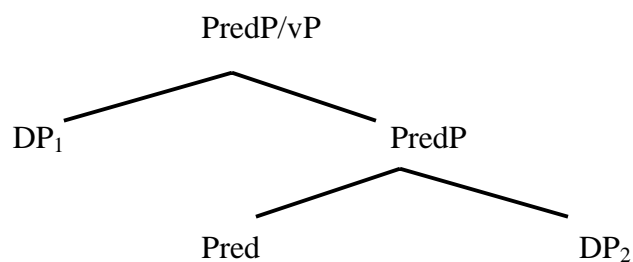
(2b) Petr a Pavel jsou chlapci.

Až dosud byla analýza založena pouze na syntaktickém chování elementů, které vstupují do relace shody. Přitom v tezi o možnosti inkorporovat rysy koordinovaných frází do jediné hlavy & bylo implicitně obsaženo, že dané rysy musí být nerozporné. Nerozpornost se přitom vyžaduje nejen u rysů gramatických, ale i u rysů sémantických. Zatímco nerozpornost gramatických rysů jsem se pokusila vymezit mj. ve své diplomní práci (Kučerová 2000), pro vysvětlení rozdílů v příkladech 1 a 2 je nutné uvažovat o sémantické nerozpornosti nejen členů koordinační fráze, ale také elementů, které vstupují do predikačního vztahu.

Těsná souvislost mezi syntaxí a sémantikou predikace je dobře vidět na tzv. jazycích typu VSO. Zevrubnou analýzu sémantiky kopulativní fráze, tj. případů analogických k 1 a 2, podává Adger a Ramchand (2001). Jejich analýza (mj. i polštiny) vychází z předpokladu Barbary Partee, že determinační fráze (DP) mohou mít více než jednu sémantickou interpretaci, tj. mohou zároveň fungovat jako predikativní i jako referenční fráze. V tomto případě pak přestává být jednoznačné přiřazení mezi syntaktickou kategorií a jejím sémantickým typem.

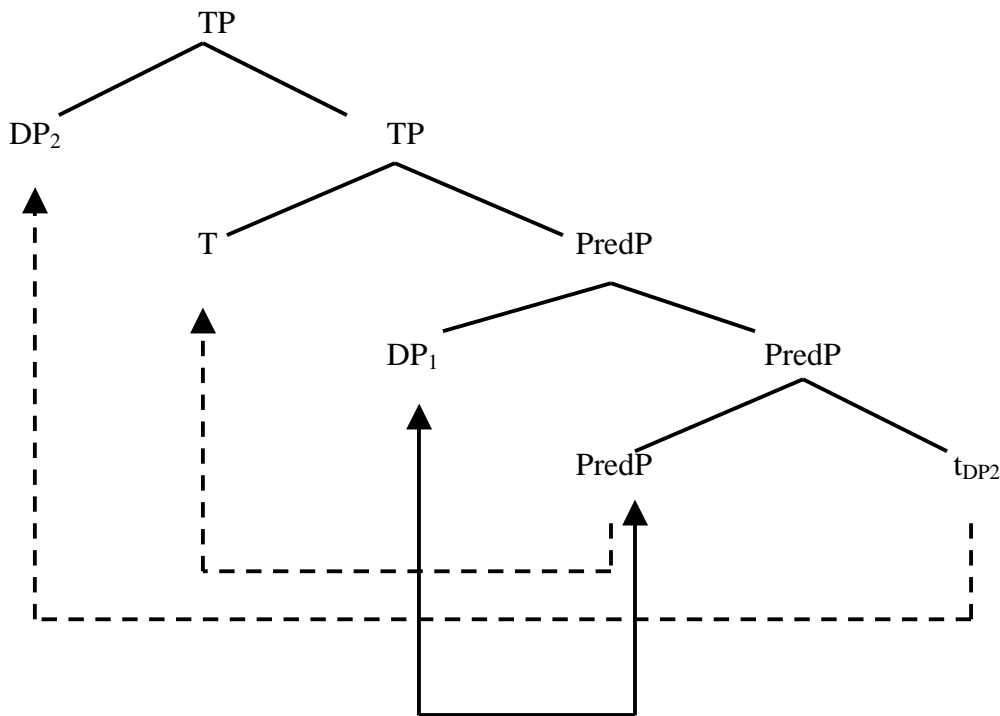
Podle Adgera a Ramchand není důvod uvažovat v případě kopulativních vět o jiné syntaktické struktuře než v případě vět s „normálním“ slovesem. Podle nich jde o stejnou strukturu, která se liší pouze odlišnými vlastnostmi verbální hlavy: jejich hlava Pred je variantou v* (např. Bowers 1993). V případě vět s kopulativním „být“ jde o tzv. ne-událostní hlavu (událostí se tu myslí sémantická událost, „event“). Strukturu věty se sponovým „být“ znázorňuje graf v (14).

(14) struktura klauze se sponovým „být“

Adger a Ramchand na základě sémantické analýzy tvrdí, že pokud se jedná o ne-událostní predikační hlavu, je definitní frází fráze DP₂, nikoli DP₁. To ovšem znamená, že dochází k přesunu druhé determinační fráze do vyšší strukturní pozice, viz graf 15.

(15) povrchová struktura klauze se sponovým „být“

V povrchové realizaci tak druhá determinační fráze předchází predikát a bývá interpretována, že je v strukturní pozici subjektu, ale do vztahu shody s kopulativním „být“ přitom vstupuje první determinační fráze. Tato analýza je na první pohled neintuitivní. Neintuitivní chápání však reflektuje strukturní vlastnosti druhého elementu a komplikované syntakticko-sémantické vztahy dané nejednoznačnou sémantickou interpretací DP. Pro češtinu a další slovanské jazyky to znamená, že povrchově se realizuje tzv. zpětná shoda (Corbett 1998) jako v prototypickém příkladu č. 16.

(16) Čas jsou peníze.

Analýza je platná jen pro to užití kopulativního „být“, kdy jsou obě determinační fráze v nominativu. Pokud je fráze po sponovém „být“ v instrumentálu, příp. je možné ji realizovat v instrumentálu, jde o syntaktickou strukturu s tzv. událostní predikační hlavou, tj. o situaci, kdy k přesunu druhé determinační fráze nedochází.

Tuto analýzu je třeba aplikovat na příklady 1 a 2. V obou případech jde o shodu s neudálostním typem predikativní hlavy, tj. o shodu s determinační frází, která následuje po predikátu. Omezení na shodu je tak dáno sémantickou kompatibilitou mezi hlavou & a postverbální determinační frází. Zatímco abstraktum „ctnost“ umožňuje počítatelnou i nepočítatelnou interpretaci, která se pak odráží v potenciální distributivní interpretaci celé klauze, u počítatelného jména „chlapec“ tato variabilita není možná, protože sémantická interpretace singuláru je v rozporu se sémantickou interpretací hlavy &.

Předvedená analýza ukázala, že i v tomto případě se jedná stále o tentýž mechanismus udílení subjekt-predikátové shody. Udílení shody v češtině tak probíhá stejně jako v jiných jazycích, třebaže to na první pohled nemusí být patrné.

ACKNOWLEDGEMENT

The project reported on in this paper has been carried out under the projects GACR 405/96/K214 and MSMT LN00A063.

SUBJECT-PREDICATE AGREEMENT IN CZECH: UNIVERSAL MECHANISM, OR UNIQUE LANGUAGE FORM?

In this paper the possible agreement patterns based on Czech are treated. It is argued that in the verb subject configuration the possibility of first-conjunct agreement follows fully from the inner structure of the verbal phrase. Thus, there is no need to explain that phenomenon as being a semantic property of a subject. I further argue that the relation Agree is an universal device showing the same behaviour crosslinguistically.

LITERATURA

- ADGER, D. – RAMCHAND, G. (2001): *Predication and Equation*. Ms.
[<http://users.ox.ac.uk/~ggram/research/>]
- [ABS] AOUN, J. – BENMANOUN, E. – SPORTICHE, D. (1994): Agreement, word order, and conjunction in some varieties of Arabic. *Linguistic Inquiry*, 25, s. 1995–220.
- BOWERS, J. (1983): The syntax of predication. *Linguistic Inquiry*, 24, s. 591–656.
- CEPLOVÁ, M. (2000): *Některé aspekty elipsy v češtině a podmínky jejího uplatnění*. Diplomní práce, FF UK Praha.
- CEPLOVÁ, M. – SABBAGH, J. (2001): *First Conjunct Agreement – A Minimalist Analysis*. [předneseno na studentské konferenci LOT-NWCL]
- CORBETT, G. C. (1998): *Agreement in Slavic*.
[<http://www.indiana.edu/~slavconf/linguistics/corb.pdf>]
- CHOMSKY, N. (1995): *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- CHOMSKY, N. (2000): Minimalist Inquiries: The Framework. In: Martin, R. – Michals, D. – Uriagereka, J. (eds.): *Step by step: Essays on minimalism in honor of Howard Lasnik*. MIT Press, Cambridge Mass., s. 89–115.
- CHOMSKY, N. (2001): Derivation by phase. In: Kenstowicz, M. (ed.): *Ken Hale: A life in language*. Cambridge Mass: MIT Press.
- DORON, E. (2000): VSO and Left-Conjunct Agreement. Biblical Hebrew vs. Modern Hebrew. In: Carnie, A. – Guilfoyle, E. (eds.): *The Syntax of Verb Initial Languages*. Oxford: Oxford University Press, s. 75–95.
- HALE, K. – KEYSER, S. (1993): On argument structure and the lexical expression of syntactic relations. In Hale, K. – Keyser, S. (eds.): *The View from Building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge Mass.: MIT Press, s. 53–109.
- KUČEROVÁ, I. (2000): *K subjekt-predikátové shodě v češtině*. Diplomní práce, FF UK Praha.
- LARSON, R. (1988): On the double object construction. *Linguistic Inquiry*, 19, s. 335–391.
- LEVIN, B. – RAPPAPORT HOVAV, M. (1995): *Unaccusativity. At the Syntax–Lexical Semantics Interface*. Cambridge Mass: MIT Press.
- MUNN, A. (1999): First Conjunct Agreement: Against a Clausal Analysis. *Linguistic Inquiry*, 30, s. 643–668.

PANEVOVÁ, J. – PETKEVIČ, V. (1997): Agreement in Czech and Its Formal Account. In: Junganns, U. – Zybatow, G. (eds.): *Formale Slavistik*. Frankfurt am Main: Vervuert, s. 321–333.

PARTEE, B. H. (1987): Noun phrase interpretation and type-shifting principles. In: Groenendijk, J. A. et al. (eds.): *Studies in discourse representation theory and the theory of generalized quantifiers*. Dordrecht: Foris, s. 115–143.

WILDER, Ch. (1997): Some Properties of Ellipsis in Coordination. In: Alexiadou, A. – Hall, T. A. (eds.): *Studies on Universal Grammar and Typological Variation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 59–107.